

Євген Попко

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного приватного права
Навчально-наукового Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7417-7584>
yevgenpopko@gmail.com

УДК 341.9:341.211

УЧАСТЬ ДЕРЖАВИ В МІЖНАРОДНИХ ПРИВАТНОПРАВОВИХ ВІДНОСИНАХ: СПЕЦИФІКА КОЛІЗІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

АНОТАЦІЯ. У цій статті здійснюється комплексний теоретико-правовий аналіз особливостей участі держави як специфічного суб'єкта в міжнародних приватноправових відносинах. Автор докладно розглядає юридичний зміст і ключові види міжнародних приватних правовідносин, акцентуючи увагу на правовій природі колізійних конфліктів, що неминуче виникають між учасниками транскордонного обігу. Особлива увага приділяється механізму вирішення таких суперечностей на основі сучасних інструментів колізійного регулювання, що враховують публічний статус держави.

Метою статті є вивчення правового регулювання міжнародних приватноправових відносин з участю держави, значення матеріально-правового та колізійного методів регулювання, роль міжнародного права та виявлення особливостей участі держави у зазначених відносинах.

У роботі відмічається стрімке зростання важливості фундаментального принципу автономії волі сторін (*lex voluntatis*). Досліджується трансформація методології міжнародного приватного права: поступовий перехід від статичних “жорстких” колізійних прив'язок до динамічних “гнучких” критеріїв, таких як принцип найбільш тісного зв'язку (*the closest connection*). Такий підхід дає змогу суду ефективніше враховувати баланс інтересів приватного інвестора та суверенної держави.

Окремий розділ присвячено аналізу процесів глобальної уніфікації матеріальних і колізійних норм, що здійснюються в рамках міжнародних організацій (ЮНСІТРАЛ, Гаазька конференція). Автор доводить, що збільшення ролі автономного вибору права самими учасниками правовідносин суттєво мінімізує правову невизначеність. У статті наочно показано вплив зазначених тенденцій на трансформацію інституту державного імунітету. Зокрема, аналізується перехід від абсолютної до обмеженої теорії імунітету держави, де остання розглядається як рівноправний партнер у комерційних угодах (*acta jure gestionis*). Підсумовується, що сучасне колізійне регулювання еволюціонує в бік створення прозорого та передбачуваного середовища для захисту суб'єктивних прав усіх учасників міжнародного цивільного обігу.

Ключові слова: міжнародні приватноправові відносини; участь держави; колізійне регулювання; застосовне право; колізійні норми; колізійні прив'язки.

Активні процеси розширення сфери регулювання міждержавних відносин, розширення сфери торгівлі на міжнародному ринку, поява нових способів і засобів ведення комерційної та некомерційної діяльності, розши-

рення сфери свободи у виборі методів і варіантів ведення підприємницької діяльності та інші процеси, які відбуваються останнім часом у світі та сприяють збільшенню динаміки зростання обороту благ між суб'єктами, – все це свідчить про актуальність урегулювання таких процесів, особливо це пов'язано з рівністю суб'єктів, які вступають у відносини з приводу обороту певних благ за певними правовими конструкціями (договір купівлі-продажу, договір перевезення тощо). Такі відносини є за своєю правовою природою цивільними (приватними), тобто такими, що базуються на юридичній рівності сторін, натомість у деяких випадках певні суб'єкти в силу свого статусу мають особливу правову природу, яка дає змогу їм нехтувати принципом рівності. Саме одним з таких суб'єктів є держава як особливий учасник цивільних (приватних) відносин, що особливо відображається в міжнародному приватному праві (далі – МПрП). Підставою для такого твердження є імунітет держави, який за своєю правовою природою є похідним від принципу суверенітету держави. Зазначені процеси зумовлюють необхідність вивчення міжнародних приватноправових відносин з участю держави, зміст та особливості цих відносин. Особливо це актуально у зв'язку з необхідністю реформування законодавства України у цій сфері, а також і з тим, що в нашій країні відсутній закон про імунітет іноземних держав, зокрема й у приватноправових відносинах (допоки існує лише законопроект)¹.

Актуальність теми зумовлена також необхідністю оновлення сучасної вітчизняної доктрини МПрП, розвитком законодавства, а також вимогами судової практики. Як зазначає професор А. Довгерт, сучасна вітчизняна доктрина МПрП, потребує оновлення, що передбачає:

- 1) переведення колізійного права на приватноправові начала, зокрема за рахунок розширення його диспозитивності; підвищення регулятивних можливостей колізійних норм; 2) надання колізійним нормам більшої гнучкості з одночасним збереженням їх визначеності за допомогою: прийняття принципу та прив'язки найтіснішого зв'язку; впровадження захисного (коригуючого) застереження, заснованого на найтіснішому зв'язку; 3) "матеріалізація" вибору права; 4) прийняття та удосконалення одновекторного (*unilateral*) підходу до вирішення колізійного питання².

Відмітимо, що принцип диспозитивності є фундаментальним у приватному праві, втілений у такому правовому інституті МПрП, як "автономія волі" (*lex voluntaris*) й передбачає можливості суб'єктів на власний розсуд врегульовувати приватноправові відносини й спрямований на зміцнення колізійного права. Оновлення сучасної вітчизняної доктрини МПрП потребує поглибленого трактування природи колізійного методу правового регулювання приватноправових відносин, розширення диспозитивності

¹ Проект Закону про юрисдикційні імунітети та відповідальність іноземних держав від 16 березня 2015 р. № 2380 <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54404> (дата звернення 27.04.2026).

² А Довгерт, *Міжнародне приватне право: зміна концепції* (Алерта 2024) 55–56.

колізійних норм і підвищення їх регулятивних можливостей, удосконалення колізійних принципів та прив'язок.

Метою статті є вивчення правового регулювання міжнародних приватно-правових відносин з участю держави, значення матеріально-правового та колізійного методів регулювання, роль міжнародного права та виявлення особливостей участі держави в цих відносинах.

Міжнародні приватноправові відносини у наш час характеризуються розширенням економічних зв'язків, передусім торговельних, зміною їх традиційних форм, значним поглибленням економічної взаємозалежності держав. У економіці різних країн активну участь беруть іноземні інвестиції, розвивається промислове та науково-технічне співробітництво, виникають нові та удосконалюються вже усталені форми участі іноземних компаній у будівництві різноманітних об'єктів, освоєнні природних ресурсів тощо. Обсяг цих відносин доволі великий і участь у них беруть усі суб'єкти міжнародного права.

Держави є активними учасниками цих процесів і вступають у різноманітні правовідносини, зокрема й майнові з іноземними юридичними особами, міжнародними господарськими організаціями чи з окремими іноземними підприємцями. Держави стали ширше втягуватися в комерційну діяльність, яка тісно пов'язана з міжнародними товарними й фінансовими ринками. Не тільки зросла кількість угод, що укладаються державами, а й вони стали різноманітнішими. Найбільш поширеними видами угод, стороною яких може виступати держава, є торговельні угоди (численні форми), інвестиційні угоди з іноземним інвестором, концесійні угоди з іноземним інвестором, угоди про розподіл продукції; держави дедалі частіше звертаються до іноземних банків, міжнародних фінансових організацій для отримання кредитів. Держава може надавати й отримувати кредит; використовувати форму позик, здійснених шляхом випуску цінних паперів, надавати гарантії за кредитами та позиками; здійснювати лізингові операції, франчайзинг; укладати угоди про значні капіталовкладення, розраховані на тривалий період, передусім у нафтодобувну і нафтопереробну промисловість; набувати й орендувати за кордоном земельні ділянки, а також продавати й здавати в оренду земельні ділянки, будівлі та споруди, що належать державі; укладати контракти на виконання підрядних робіт для державних потреб; укладати угоди про купівлю і продаж товарів, надання послуг тощо. Як зазначається в літературі,

зовсім по-іншому вирішується питання щодо участі держави в цивільно-правових відносинах міжнародного характеру, в яких вона завжди виступає як особливий суб'єкт права. З метою розвитку міжнародного співробітництва держава дійсно дедалі частіше вступає в усілякі публічно-владні й приватноправові відносини як майнового, так і немайнового характеру з іншими державами, міжнародними організаціями, а також юридичними та фізичними особами. Обсяг і різноманітність цих

відносин доволі значні, так держава може: бути стороною договору купівлі чи оренди землі в іноземній державі для дипломатичної місії чи інших потреб; орендувати чи будувати об'єкти нерухомості на території іноземних держав чи здійснювати на їх території випуск облігацій; виступати гарантом за цивільно-правовими відносинами юридичних чи фізичних осіб перед іноземною державою чи іноземними юридичними чи фізичними особами тощо. Останніми роками поряд із традиційними цивільними угодами держави все частіше застосовують нові форми приватноправових відносин, які мають комплексний характер³.

У економічній сфері суверенна держава може не тільки укладати з іншими державами міжнародні договори й угоди про встановлення економічних відносин, а й безпосередньо укладати комерційні контракти. Як господарюючі суб'єкти держави в умовах відкритої ринкової економіки активно вступають у комерційні відносини з іноземними приватними фізичними та юридичними особами. Для досягнення певних цілей своєї економічної політики держави створюють монополії в певних секторах національної економіки (наприклад, видобування стратегічних природних ресурсів, залізничного транспорту, пошти тощо). Проте здійснення таких дій не позбавляє державу її суверенітету.

Особливого значення в сучасних економічних відносинах набуло питання імунітету для тих держав, що беруть активну участь у міжнародних приватноправових відносинах і проводять політику активного залучення іноземних інвестицій. Розширення сфери участі держави в міжнародній економічній діяльності у другій половині ХХ ст. привело до утвердження *концепції функціонального (обмеженого) імунітету* не тільки в законодавчій і договірній, а й у судовій практиці різних країн. Історично концепція функціонального (обмеженого) імунітету стала розвиватися з середини ХХ ст. із практики національних судів Бельгії та Італії й інших країн Західної Європи, які стали розрізняти акти уряду *jure imperii* і акти комерційного характеру *jure gestionis*, відмовляючи в юрисдикційному імунітеті в останньому випадку⁴. У наш час від концепції абсолютного імунітету відмовились багато провідних держав світу (Австрія, Бельгія, Велика Британія, Греція, Данія, Італія, Канада, Німеччина, Норвегія, США, Фінляндія, Франція, Швейцарія та ін.) і закріпили це становище в *Європейській конвенції про імунітет держав 1972 р.*⁵, а також у *Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності 2004 р.*⁶, які базуються на концепції обмеженого імунітету. Право держав на юрисдикційний імунітет у комерційному обігу закладено

³ Проблеми правового регулювання комерційних відносин в умовах їх інтернаціоналізації (О Крупчан (ред), Підручники і посібники 2007) 118.

⁴ I Brownlie, *Principles of Public International Law* (6 ed. Oxford University Press 2003) 323.

⁵ European Convention on State Immunity. No 74. Basle, 16.V.1972 <<https://rm.coe.int/16800730b1>> (accessed 27.04.2026).

⁶ The United Nations Convention on Jurisdictional Immunities of States and Their Property, adopted by the General Assembly of the United Nations on 2 December 2004 <https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/4_1_2004.pdf> (accessed 27.04.2026).

й в інших багатосторонніх конвенціях, зокрема в *Конвенції ООН з морського права 1982 р.* (розділ 3, частина 2)⁷.

Участь держави в міжнародних приватноправових відносинах характеризується рядом особливостей, що впливають із публічно-правової природи держави, суверенітету й наявності юрисдикційного імунітету. По-перше, участь держави, яка є складним, багаторівневим, багатовимірним, системним утворенням, в угодах розглядається через призму її подвійної природи: як суверена і як учасниці цивільного обороту. На державному суверенітеті ґрунтується міжнародна правосуб'єктність держав, що надає їм право укладати міжнародні договори та вступати у будь-які інші міжнародно-правові відносини, зокрема бути стороною в міжнародних судах⁸. Правосуб'єктність держави як учасниці міжнародних приватноправових відносин має свої специфічні особливості; вона є повноправною учасницею міжнародних приватноправових відносин; вона є особливим суб'єктом цивільного права, специфіка якої зумовлена можливістю перебувати як у публічних, так і приватних відносинах; держава може вступати в практично будь-які міжнародні приватноправові відносини. Така позиція виражена в концепції Ю. Дзери, який пише, що

держава, будучи в першу чергу особливим публічно-правовим утворенням, спроможна впливати на виникнення, зміну та припинення в межах її території будь-яких правовідносин, у тому числі й цивільних. У зв'язку з цим найбільш актуальними питаннями по відношенню до такого публічно-правового утворення є питання щодо визначення меж та особливостей його участі у цивільних правовідносинах. Оскільки визнання держави рівноправним учасником цивільних правовідносин ще зовсім не означає, що до такого утворення або ж до майна, яке виступає об'єктом державної власності, можуть бути повною мірою застосовані заходи примусу, відповідальності тощо, які застосовуються до звичайних учасників цивільних відносин, наприклад, фізичних або юридичних осіб. Натомість наявність у держави згадуваних особливостей не є чимось незвичайним або новим, оскільки їх формування та становлення відбувалося з урахуванням специфіки тих відносин, які існували в суспільстві на кожному етапі його розвитку⁹.

Слід зазначити, що участь держави у приватних відносинах не є підставою для припинення її публічних повноважень, оскільки такі відносини за своєю природою є різними й взаємодоповнювальними. По-друге, як зазначалось, вагомою властивістю держави в міжнародному спілкуванні є принцип імунітету, яким держави у приватноправових відносинах володіють обмежено. При цьому для визначення комерційного характеру контракту,

⁷ The United Nations Convention on the Law of the Sea and of the Agreement on the Implementation of Part XI Thereof. 23.6.1998 <[https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:21998A0623\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:21998A0623(01))> (accessed 27.04.2026).

⁸ *Міжнародне публічне право: підручник: у 2 т. Т. 1: Основи теорії* (В Мицик (ред), Право 2019) 63–69.

⁹ Ю Дзера, 'Держава як учасник цивільних правовідносин' (дис канд юрид наук, 2011) 3.

стороною якого є держава, передусім необхідно брати до уваги його природу з урахуванням мети. По-третє, у міжнародних приватноправових відносинах з участю держави можуть виникати конфліктні ситуації, які стосуються контрагентів із різних країн, що особливо актуально для учасників міжнародного економічного обігу. У цьому зв'язку один із провідних англійських правознавців у сфері МПрП К. Шміттгофф зазначав, що 'ніколи не можна виключати виникнення правових спорів' у цій сфері людської діяльності¹⁰. Спори, що виникають у процесі такої діяльності, розглядаються в компетентному національному суді, або за домовленістю сторін справа може бути передана на розгляд до арбітражу. По-четверте, особливістю участі держави як учасника міжнародних приватноправових відносин є те, що угоди з іноземною особою, як правило, підпорядковані закону цієї держави. Це положення набуло відображення у відомому рішенні Постійної палати міжнародного правосуддя в Гаазі у справі про позики югославського і бразильського урядів 1929 р., відповідно до якого 'до особливостей державного суверенітету належить та обставина, що держава не передбачається як така, що підпорядкувала сутність і дійсність своїх зобов'язань іншому правопорядку, ніж власному'. Як було образно підкреслено у західній юридичній літературі,

функція міжнародного приватного права вважається виконаною, коли обрана правова система, що підлягає застосуванню. Норми міжнародного приватного права не передбачають прямого вирішення спірного питання, і в цьому сенсі можна сказати, що колізійне право нагадує бюро інформації на залізничному вокзалі, де пасажир може дізнатися про те, з якої платформи відправляється його потяг¹¹.

Активна участь держави в міжнародних комерційних відносинах, перехід до обмеженого імунітету, рівноправність у стосунках з іншими суб'єктами приватного права потребують удосконалення як *матеріально-правового*, так і колізійного регулювання. В умовах зростаючої взаємодії держав з іншими суб'єктами МПрП, юридичними та фізичними особами вимагається взаємодія цих методів, що має забезпечити ефективне вирішення правової колізії у відносинах, обтяжених іноземним елементом. Держави та інші суб'єкти МПрП у відносинах між собою доволі активно застосовують *принцип автономії волі* – *lex voluntatis*, що накладає специфіку на класичні колізійні прив'язки. Має місце посилення ролі *lex voluntatis* (права, обраного сторонами) як домінантної засади в міжнародному комерційному обороті, чому має сприяти тенденція матеріалізації колізійних норм, що орієнтовані на досягнення конкретного матеріально-правового результату.

¹⁰ M C Schmitthoff, *Schmitthoff's Export trade: the law and practice of international trade* (9th ed., Steven 1990).

¹¹ P North, J Fawcett, *Cheshire and North's Private International Law* (Butterworths 1999) 8.

Закон автономії волі визначає статус зобов'язального правовідношення, передбачаючи, що воно регулюється правом тієї держави, яке обрали сторони такого правовідношення. Наявність іноземного елемента і договірний характер відносин між суб'єктами, одним з яких може бути держава, зумовлюють можливість вибору для застосування матеріального права самими сторонами – учасниками договору. Закон автономії волі посідає центральне місце в усіх національних системах МПрП, і всі колізійні прив'язки розглядаються як такі, що мають допоміжний характер і використовуються тільки за відсутності вибору застосовного права сторонами, що уклали договір. Оскільки більшість правових систем визнає правові системи інших країн і знаходиться в постійній міжнародній взаємодії, автономію волі слід розглядати як вираження суті права¹². Право, обране сторонами договору, вважається застосовним правом і регулює таке коло питань: а) порядок укладення договору; б) формальну і юридичну дійсність договору, а також підстави для визнання його недійсності; в) права і обов'язки сторін по договору, а також порядок його тлумачення; г) порядок приведення договору у виконання, а також міри відповідальності сторін за невиконання чи неналежає виконання; д) порядок припинення зобов'язань за договором.

Із положення про те, що до контракту застосовується право держави, випливає, що іноземна приватна особа повинна зробити певні кроки, спрямовані на мінімізацію ризиків, пов'язаних з можливими змінами в законодавстві свого контрагента – держави. Держава може навмисно змінити своє законодавство таким чином, щоб звільнитися від відповідальності за контрактом з іноземною приватною особою. Згідно з загальними принципами, прийнятими у МПрП, застосовне право означає діюче в цей момент право. Інакше кажучи, судді і арбітри зобов'язані застосовувати право в тому стані, в якому воно перебуває на момент розгляду спору, а не на момент укладення угоди. Як зазначає Дж. Морріс, 'застосовне право – це діюче право (букв. "живе" – living law) і повинно застосовуватися у тому вигляді, в якому воно перебуває в момент виконання контракту, а не в тому стані, яким воно було в момент укладення контракту'¹³. Відмітимо, що вибір державою іноземного права часто трактується не як відмова від суверенітету, а як добровільне обмеження. При цьому держава прагне включити в договір *стабілізаційні застереження*, щоб зміни національного законодавства не вплинули на умови угоди.

Колізія законів у МПрП виникає за наявності іноземного елемента у відносинах, що є предметом правового регулювання МПрП, й у зв'язку з тим, що в різних державах законодавче регулювання речових відносин, зокрема

¹² G Cordero-Moss, 'Limits to Party Autonomy in International Commercial Arbitration' [2014] 1(1) Oslo Law Review 47–66 <https://doi.org/10.5617/oslaw979>.

¹³ D McClean, *Morris: The Conflict of Laws* (Fourth ed, Sweet&Maxwell Ltd 1993) 261.

відносин власності, інвестиційних, зобов'язальних, сімейних, трудових та інших, не збіжне. Це створює передумови для виникнення колізійно-правового методу регулювання, який полягає у вирішенні колізійної проблеми, чи колізії (лат. *collisio* – зіткнення), що виникає у зв'язку з тим, що на регулювання приватноправового відношення, ускладненого іноземним елементом, можуть претендувати кілька правопорядків. Цей метод є історично першим для МПрП, яке почало формуватися у середньовіччя саме як право колізійне. Так, вчені в рамках аналізу зародження доктрини МПрП наводять широко відому “глосу Аккурсія”, що датується в складі збірника глос близько 1250 р. і яка встановила таку колізійну тезу стосовно меж дії міських статутів: ‘Якщо житель Болоньї прибуде в Модену, він не повинен підлягати суду за статутами Модени, яким він не підпорядкований’¹⁴.

Колізійні норми МПрП являють собою формально визначені (для романо-германської системи права) чи казуальні (для англосаксонської системи права) приписи, що містяться в джерелах МПрП (міжнародних договорах, внутрішньодержавному законодавстві, звичаях, судових прецедентах, судовій практиці) й функціональне призначення цих норм права полягає в усуненні юридичної колізії між приватноправовими нормами різних держав. Професор А. Довгерт відмічає також регулятивну дію колізійних норм й пише, що ‘у сучасній європейській правовій традиції приватноправова природа колізійного права розкривається за рахунок зміцнення регулятивної функції колізійних норм. З останніх вже давно знятий ореол технічності та простої відсильної функції’¹⁵.

Основною прив'язкою для вирішення питань права власності та інших речових прав на майно у МПрП є закон місця знаходження речі (*lex rei sitae*). Використання прив'язки *lex rei sitae* стосовно нерухомого майна пов'язано не стільки з історичними причинами, скільки з економічною й соціальною важливістю нерухомості в майновому обороті. Держава місця знаходження майна завжди має легітимний інтерес у регулюванні обороту нерухомості в межах її території. Нерухомість, підпадаючи під виключний контроль тієї держави, на території якого вона знаходиться, вимагає природним чином застосування *lex rei sitae*. Оскільки стосовно нерухомого майна передбачена виключна підсудність місця його знаходження майже в усіх розвинених правопорядках, та застосування *lex rei sitae* буде зручним, позаяк збігатиметься з законом суду (*lex fori*), що не тільки відповідатиме інтересам держави й обороту загалом, а й значно зменшить витрати, пов'язані із судовим розглядом. Навіть якщо колізійна прив'язка вказує на іноземне право, держава може наполягати на непідсудності іноземним судам, якщо вона не виразила явної згоди на відмову від імунітету (*закон суду, lex fori*). Держава завжди наполя-

¹⁴ A B Edwards, ‘Statutism: the historical antecedents’ [2007] 13(1) *Fundamina: A Journal of Legal History* 28.

¹⁵ Довгерт (н 2) 56.

гає на застосуванні свого права у відносинах з власністю на природні ресурси, зокрема щодо надр, тобто закону *lex rei sitae*. Це “жорстка” прив’язка, яку складно обійти. В енергетичних проєктах, нафтових концесіях та угодах про розподіл продукції найчастіше відбувається зіткнення двох прив’язок: держава завжди наполягає на застосуванні свого права, а іноземний інвестор прагне обрати право нейтральної юрисдикції (наприклад, англійське право) чи міжнародні торговельні звичаї, щоб уникнути ризику несподіваної зміни місцевих законів. Аналогічна ситуація спостерігається в кредитних відносинах, коли держава виступає боржником, що створює унікальну колізійну ситуацію: діє закон боржника (*lex debitoris*), згідно з правовою доктриною до зобов’язань держави повинно застосовуватися тільки її власне право, позаяк вона не може бути підпорядкована чужій волі, а кредитори (банки) зазвичай вимагають прив’язки до права фінансового центру (Нью-Йорк чи Лондон), де фактично проводяться платежі – закон місця виконання (*lex loci solutionis*).

У сфері державних позик також існує конфлікт прив’язок: *lex debitoris vs lex loci solutionis*. Головна складність у позиках – відмова від державного імунітету. Якщо у договорі позики вказано іноземне право (наприклад, право фінансового центру – Лондон, Нью-Йорк), це автоматично не означає, що майно держави можна арештувати. Тому в таких угодах колізійна прив’язка завжди супроводжується явною відмовою від юрисдикційного імунітету у спеціальних міжнародних арбітражах. Якщо колізійна норма не спрацювала, не дає чіткої відповіді чи сторони не обрали застосовне право, спори вирішуються за такими контрактами в міжнародному арбітражі, наприклад у Міжнародному центрі з урегулювання інвестиційних спорів (МЦУІС, *International Center for Settlement of Investment Disputes – ICSID*), який заснований відповідно до Конвенції про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами (Вашингтонська конвенція) 1965 р.¹⁶ Згідно зі ст. 42 Вашингтонської конвенції, у випадку відсутності угоди про право трибунал застосовує: право договірної держави, що виступає стороною в спорі, а також норми міжнародного права, які можуть бути застосовані в цьому випадку.

При розгляді й вирішенні справи арбітр аналізує, з якою правовою системою контракт пов’язаний найбільше. Враховуються: а) місце ведення основної діяльності; б) місце прийняття ключових управлінських рішень; в) мова контракту і валюта платежу; г) місце прийняття ключових управлінських рішень. Якщо національне право держави суперечить міжнародним зобов’язанням (наприклад двосторонньому інвестиційному договору), ар-

¹⁶ Конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами (Вашингтонська конвенція) від 18.05.1965 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_060#Text> (дата звернення 27.04.2026).

бітраж визнає пріоритет *міжнародного права*. Це захищає інвестора від ситуації, коли держава міняє свої закони, щоб виграти спір. Арбітри можуть спиратися на загальновизнані принципи міжнародного комерційного права (наприклад, Принципи УНІДРУА¹⁷), якщо національні норми сторін не дають вирішення чи зайшли у глухий кут. Якщо колізійна прив'язка “мовчить”, трибунал найчастіше застосовує закони держави, що приймає, але “фільтрує” їх через норми міжнародного права. Якщо місцевий закон дозволяє державі, наприклад, експропріювати нафтову вишку без компенсації, МЦУІС визнає це порушенням міжнародного права, навіть якщо за національним законом все “законно”.

Стосовно рухомих речей застосування прив'язки *lex rei sitae* не завжди має таке ж важливе значення, як щодо нерухомості, тому що за своєю природою рухомі речі можуть бути переміщені з одного правопорядку в інший, а в деяких випадках застосування *lex rei sitae* може викликати певні труднощі, створюючи незручності учасникам міжнародного майнового обороту. Очевидно, що застосування *lex rei sitae* буде незручним стосовно транспортних засобів, які здатні пересікати кордони різних держав чи товарів, призначених на експорт, позаяк часто їхнє місцезнаходження на території того чи іншого правопорядку або є випадковим, або тимчасовим.

Сучасні потреби міжнародного цивільного обороту, у якому активну участь беруть держави, потребують адаптації колізійного методу як інструментарію правового регулювання та переходу жорстких колізійних прив'язок до більш гнучких принципів, зокрема таких, як “*принцип найбільш тісного зв'язку*” (*proper law*). Зазначимо, що *гнучкість колізійного регулювання*, окрім іншого, досягається за рахунок розробки розгалуженої сукупності (системи) колізійних правил, які вбирають в себе специфіку фактичних складів і різноманітність відносин, що підлягають регулюванню, враховують окремі їхні особливості, тобто регулювання з допомогою альтернативних колізійних норм.

Визнаний у доктрині основоположним і відображений у практиці та законодавстві держав (наприклад, у Законі про МПрП Австрії 1978 р.) спеціальний принцип властивий тільки цій сфері права – *принцип найбільш тісного зв'язку* (*proper law*), з'явився в англо-американській практиці як колізійна прив'язка у сфері регулювання договірних (*proper law of the contract, applicable law of a contract*)¹⁸, а згодом і деліктних відносин (*proper law of the tort*)¹⁹, який виступає натеper як принцип формування змісту колізійних норм,

¹⁷ Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА 2016 <<https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2024/01/blackletter2016-Ukrainian.pdf>> (дата звернення 27.04.2026).

¹⁸ J G Collier, *Conflict of Laws* (Cambridge University Press 2001) 191 <https://doi.org/10.1017/CBO9781139164627>; E Spiro, ‘The Proper Law of the Contract and Renvoi: Further Comments on the Amin Rasheed Shipping Case’ [1984] 33(1) *International and Comparative Law Quarterly* 199–202 <https://doi.org/10.1093/iclqaj/33.1.199>.

¹⁹ A Shapira, ‘A Transatlantic Inspiration: The “Proper Law of the Tort” Doctrine’ [1970] 33(1) *The Modern Law Review* 17–33 <https://doi.org/10.1111/j.1468-2230.1970.tb01249.x>.

так і принцип автономії волі, еволюціонував у загальні колізійні принципи, що застосовуються практично для всіх відносин, що регулюються МПрП. Принцип найбільш тісного зв'язку застосовується, якщо інші прив'язки не дають змоги однозначно визначити застосовне право. Окрім “гнучкої колізійної норми” *proper law*, у сучасних кодифікаціях застосовується принцип *lex beniginitatis*: при вирішенні питання про застосовне право суддя повинен керуватися тим, яке з них є найбільш сприятливим для статусу особи, дійсності статків чи правовідношення²⁰ для досягнення найкращого матеріально-правового результату при застосуванні колізійних норм.

Держава як учасник міжнародних приватноправових відносин до зобов'язань за договором може застосовувати право, обране сторонами чи визначене через інші прив'язки. Якщо держава виступає замовником (наприклад, у державних закупівлях), найчастіше закріплюється прив'язка до права цієї держави закон країни продавця (*lex loci venditoris*). В угодах з державою часто діє презумпція застосування права держави – реципієнта інвестицій чи країни, що надає послуги. Також в угодах з участю держави може діяти закон місця здійснення акту (*lex loci actus*), й ця прив'язка часто замінюється на закон місця знаходження державного органу, який підписує контракт. Це мінімізує ризики визнання угоди недійсною через порушення внутрішніх адміністративних процедур. Із спірних питань щодо того, хто має право підпису від державного органу, завжди застосовується власний закон держави (*lex patriae*).

Цей перелік не є вичерпним: достатньо скористатися законом автономії волі, щоб принаймні подвоїти кількість колізійних принципів, що підходять для конкретних правовідносин. При цьому не слід забувати, що один і той самий колізійний принцип, закріплений у різних правових системах, здійснює різне регулювання. Це пов'язано з тим, що зміст фактичних обставин, придатних для дії *lex rei sitae*, кожна держава визначає по-своєму.

Важливою властивістю колізійних норм (і відповідного методу регулювання) є те, що вони історично, а багато в чому і в наш час, є складовою права країни суду, тобто конкретний суддя при розгляді приватноправового спору міжнародного характеру звертається здебільшого до колізійних норм свого національного права. Зазначена обставина, узгоджена з тим, що право різних держав часто включає різні за змістом (і правовим результатом) колізійні норми, становить найбільш суттєвий недолік колізійного методу регулювання.

Спробою подолати зазначений недолік виступила уніфікація – розробка одноманітних колізійних норм та їх закріплення у формі міжнародного

²⁰ Див.: О Виговський, ‘Урегулювання нових інститутів міжнародного приватного права в оновленій цивільно-правовій кодифікації України’ [2020] 6 Право України 88 <https://doi.org/10.33498/louu-2020-06-082>.

договору. Прикладами у цій сфері можуть бути міжнародні договори, розроблені Гаазькою конференцією з міжнародного приватного права, зокрема: Гаазька конвенція про право, що застосовується до міжнародної купівлі-продажу товарів 1955 р.²¹; Женевська конвенція про врегулювання деяких колізій законів про переказні векселі та прості векселі²²; Конвенція про врегулювання деяких колізій законів про чеки від 1 січня 1934 р.²³ Прикладом також буде Кодекс міжнародного приватного права (Кодекс Бустаманте), ухвалений у 1928 р. на VI Міжнародній конференції американських держав, до складу якого входять чотири книги (437 статей), що визначають колізійне регулювання у найрізноманітніших сферах і діють для п'ятнадцяти держав Латинської Америки²⁴.

Безспірно, така уніфікація уможливлює уникнути розбіжностей у колізійному регулюванні й маніпуляцій зручним судом з метою отримати відсилку до найбільш вигідного правопорядку за рахунок застосування колізійних норм країни суду. Водночас уніфікація колізійних норм не знімає суттєвого обсягу складнощів, пов'язаних з механізмом їх застосування і які виникають, зокрема, внаслідок дії загальних колізійних інститутів (норми безпосереднього застосування, застереження про публічний порядок тощо), а також таких, що впливають із необхідності визначати зміст норм застосовного права у тих випадках, коли таке право виявляється іноземним стосовно суду. Як зазначає женеvський вчений П. Волкен, 'розробка єдиного міжнародного нормативного правового акта у сфері колізійно-правового регулювання приватних правовідносин, ускладнених іноземним елементом, якогось кодексу МПрП, який би знімав саму проблему колізій, це ілюзія'²⁵. Не секрет, що кожна держава володіє характерними особливостями історичного, національного і культурного розвитку. Більше того, існують різні економічні й геополітичні передумови, які зумовлюють різні потреби в МПрП у різних державах. Необхідність забезпечення особливо дбайливого ставлення до національного правового поля і суверенітету держави приводить до неучасті багатьох держав у міжнародних уніфікованих договорах, і тому процес уніфікації відкладається, а це не може не потребувати активної участі колізійних норм у регулюванні відносин, зокрема й необхідності детального їх розроблення.

²¹ Convention of 15 June 1955 on the law applicable to international sales of goods <<https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=31>> (accessed 27.04.2026).

²² Конвенція про врегулювання деяких колізій законів про переказні векселі та прості векселі, підписана в Женеві 7 червня 1930 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_007#Text> (дата звернення 27.04.2026).

²³ Convention for the Settlement of Certain Conflicts of Laws in Connection with Cheques. Geneva, 19 March 1931 <<https://treaties.un.org/pages/LONViewDetails.aspx?src=LON&id=559&chapter=30&clang=en>> (accessed 27.04.2026).

²⁴ Convention on Private International Law (Bustamante Code) <https://www.oas.org/en/sla/dil/inter_american_treaties_A-31_Bustamante_Code.asp> (accessed 27.04.2026).

²⁵ Paul Volken, 'How common are the general principles of private international law? America and Europe compared' [1999] 1 Yearbook on Private International Law 94–97 <https://doi.org/10.1515/9783866537125.1.85>.

Міжнародно-правове регулювання і міжнародні норми щодо приватних відносин з участю держави в наш час мають фрагментарний характер, незважаючи на те, що в доктринальній площині цим питанням давно приділялась увага. У міжнародній практиці склались і стали класичними правила й умови, яким повинні слідувати держави з тим, щоб заходи, яких вони вживають для обмеження й позбавлення іноземців речових прав, зокрема права власності, розглядались правомірними, зокрема такі, як публічний інтерес, заборона дискримінації, виплата швидкої, ефективної й адекватної, а також повної компенсації у випадках будь-якого вилучення майна. Вченими свого часу відмічалось, що міжнародне право не містить чітких вказівок стосовно розуміння і тлумачення цих правил і умов²⁶.

Важливою є ситуація, коли між державою та іноземними особами виникає спір, якщо колізійна норма не спрацювала, не дає чіткої відповіді чи сторони не обрали застосовне право. Спори вирішуються за такими контрактами в міжнародному арбітражі, наприклад у Міжнародному центрі з урегулювання інвестиційних спорів, який діє відповідно до Вашингтонської конвенції 1965 р., згідно зі ст. 42 якої, у випадку відсутності угоди про право, трибунал застосовує: право договірної держави, що виступає стороною в спорі, а також норми міжнародного права, які можуть бути застосовані у даному випадку.

При розгляді й вирішенні справи арбітр аналізує, з якою правовою системою контракт пов'язаний найбільше. Враховуються: а) місце ведення основної діяльності; б) місце ухвалення ключових управлінських рішень; в) мова контракту і валюта платежу; г) місце ухвалення ключових управлінських рішень. Якщо національне право держави суперечить міжнародним зобов'язанням (наприклад двосторонньому інвестиційному договору), арбітраж визнає пріоритет *міжнародного права*. Це захищає інвестора від ситуації, коли держава змінює свої закони, щоб виграти спір. Арбітри можуть спиратися на загальновизнані принципи міжнародного комерційного права (наприклад, Принципи УНІДРУА), якщо національні норми сторін не дають вирішення чи зайшли у глухий кут. Якщо колізійна прив'язка “мовчить”, трибунал найчастіше застосовує закони держави, що приймає, але “фільтрує” їх через норми міжнародного права. Якщо місцевий закон дозволяє державі експропріювати нафтову вишку без компенсації, МЦУІС визнає це порушенням міжнародного права, навіть якщо за національним законом усе “законно”.

Класичним прикладом, коли МЦУІС проігнорував національне право держави на користь міжнародного, є справа “Санта-Олена” проти Коста-Ріки

²⁶ R B Lillich (ed), *The Valuation of Nationalized Property in International Law* (Charlottesville 1972) 4.

(*Compañía del Desarrollo de Santa Elena, S.A. v. Republic of Costa Rica*²⁷), розглянута в МЦУІС (ICSID). У 1978 р. уряд Коста-Ріки видав декрет про експропріацію земель компанії *Santa Elena* для створення національного парку. Держава визнавала факт експропріації, але сторони не могли дійти згоди щодо розміру компенсації протягом двадцяти років. Уряд, спираючись на національне право Коста-Ріки, стверджував, що згідно з їхнім законодавством оцінка майна має базуватися на вартості землі на момент видання декрету (1978) без урахування інфляції та відсотків за цей період. Інвестор, спираючись на міжнародне право, наполягав на “швидкій, адекватній та ефективній компенсації” (формула Халла), яка включає ринкову вартість на момент фактичної виплати та складні відсотки. Арбітраж у справі застосував ст. 42 Конвенції МЦУІС, наголосив на пріоритеті міжнародних стандартів і зробив висновок: національне право має значення, проте воно не може нівелювати міжнародно-правові зобов’язання держави. Арбітри відмовилися застосовувати норми Коста-Ріки, які обмежували нарахування відсотків, оскільки це призвело б до несправедливого збагачення держави за рахунок інвестора. Державу зобов’язали виплатити повну ринкову вартість з урахуванням відсотків, що значно перевищувало суму, передбачену національними процедурами. Цей прецедент підтвердив, що в міжнародному арбітражі колізійна прив’язка до національного права (*lex loci*) не є абсолютною. Якщо внутрішня норма держави дозволяє їй ухилитися від відповідальності за міжнародним договором, арбітри застосують міжнародне право як “вищий стандарт”.

Унікальна колізійна ситуація склалась у справах щодо активів Криму у міжнародному арбітражі. Між Україною та РФ існувала двостороння інвестиційна угода²⁸ (ДІУ) 1998 р., яку арбітри не змогли застосувати до території, яку одна сторона вважає своєю, а інша – окупованою. Росія стверджувала, що оскільки Крим де-факто став її територією, то інвестиції українських компаній (Ощадбанк, Приватбанк) перестали бути “іноземними” і стали “внутрішніми”, а отже, ДІУ не застосовується. Арбітражі це відкинули, застосувавши принцип *de facto control*: якщо держава здійснює фактичний контроль над територією, вона несе міжнародну відповідальність за захист інвестицій на ній згідно з договором.

Росія посилалася на своє внутрішнє законодавство про “націоналізацію” активів у Криму як на законну підставу переходу власності. Проте арбітражі (зокрема у справі “Еверест Істейт” проти РФ, *Everest Estate LLC et al. v. The Russian Federation*²⁹) проігнорували російські норми про націоналізацію та

²⁷ ICSID: *Compania del desarrollo de Santa Elena, S.A. v. Republic of Costa Rica*, YCA XXVI (2001), 47 <<https://www.trans-lex.org/240901>> (accessed 27.04.2026).

²⁸ Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про заохочення та взаємний захист інвестицій (Дію Угоди припинено. Див. Закон від 10.08.2023 № 3329-IX) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_101#Text> (дата звернення 27.04.2026).

²⁹ *Everest Estate LLC et al. v. The Russian Federation* <<https://pca-cpa.org/en/cases/133>> (accessed 27.04.2026).

визнали ці дії незаконною експропріацією згідно з нормами міжнародного права, а також використали стандарт “повного захисту та безпеки”, який стоїть вище за будь-який локальний декрет. Справа “Еверест Істейт” – це знакова міжнародна арбітражна справа, де українська компанія та інші інвестори виграли позов проти РФ за експропріацію майна в Криму після 2014 р. Постійна палата третейського суду присудила стягнути з РФ понад \$ 159 млн (з відсотками), що стало одним із перших прецедентів захисту українських інвестицій в окупованому Криму. Парадоксальність ситуації полягала у тому, що арбітраж визнав, що хоча де-юре Крим – це Україна, для цілей інвестиційного договору РФ виступає як “держава-реципієнт”. Це уможливило застосувати до РФ зобов’язання з виплати компенсацій за міжнародними стандартами, незважаючи на те, що російське право не передбачало таких виплат для “кримських” активів. Отже, у кримських справах арбітражі фактично створили прецедент, де міжнародне право повністю замістило національне колізійне регулювання, щоб забезпечити захист інвестора в умовах територіального конфлікту.

Висновки і рекомендації. За результатами проведеного дослідження встановлено, що сучасна держава виступає рівноправним суб’єктом міжнародних приватноправових відносин. Володіючи міжнародною правосуб’єктністю, вона має широкі можливості брати участь у різноманітних цивільних, торговельних та економічних транзакціях на паритетних засадах з приватними контрагентами, не маючи у таких відносинах апріорних пріоритетів. Водночас держава як особливий суб’єкт приватного права зберігає низку специфічних рис, що зумовлені її публічно-правовою природою, суверенітетом та наявністю юрисдикційного імунітету.

Правове регулювання зазначених відносин базується на фундаментальному принципі автономії волі (*lex voluntatis*) та передбачає поєднання матеріально-правового і колізійного методів. Установлено, що основною прив’язкою для вирішення питань речових прав, особливо щодо нерухомого майна, залишається закон місця знаходження речі (*lex rei sitae*). Проте гнучкість сучасного колізійного регулювання уможливорює державі застосовувати розгалужену систему прив’язок, таких як принцип найбільш тісного зв’язку (*proper law*), закон країни продавця (*lex loci venditoris*), закон місця здійснення акта (*lex loci actus*), закон місця знаходження державного органу, а також власний закон держави (*lex patriae*) чи закон боржника (*lex debitoris*). Така багаторівнева система колізійних правил дає змогу враховувати складність фактичних складів і специфіку міжнародного обігу.

Незважаючи на активні процеси уніфікації через міжнародні договори, регулювання приватних відносин за участю держави на сучасному етапі все ще має фрагментарний характер. У зв’язку з цим для вдосконалення

правозастосовної практики та мінімізації юридичних ризиків пропонуємо такі практичні рекомендації, як:

1. Забезпечення правової визначеності через *Lex Voluntatis*. Сторонам контрактів за участю держави слід максимально повно реалізовувати право на вибір застосовного права. Для забезпечення балансу інтересів доцільно обирати нейтральну правову систему або застосовувати загальновизнані принципи міжнародних комерційних договорів (наприклад, Принципи УНІДРУА), що мінімізує ризик застосування неочікуваних колізійних прив'язок.

2. Чітка регламентація відмови від імунітету. У договірній практиці необхідно передбачати застереження про відмову держави від юрисдикційного імунітету. Важливо розмежовувати імунітет від судового розгляду та імунітет від примусового виконання рішення (*immunity from execution*). Пряма письмова відмова від останнього є обов'язковою умовою для реального захисту прав приватного контрагента.

3. Врахування імперативних норм (*Overriding Mandatory Rules*). При розробці колізійних стратегій необхідно проводити аналіз імперативних норм права країни-суверена (бюджетне, валютне законодавство), які можуть обмежити дію обраного сторонами права на підставі застереження про публічний порядок.

4. Спрямування на уніфікацію та рекодифікацію. На рівні державної політики України стратегічним пріоритетом має стати приєднання до Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їхньої власності 2004 року. В межах рекодифікації вітчизняного цивільного законодавства важливо закріпити перехід до теорії обмеженого (функціонального) імунітету, що відповідає сучасним тенденціям МПрП.

Упровадження зазначених рекомендацій дасть змогу створити прозоре та передбачуване правове середовище, що сприятиме стабільності міжнародного комерційного обігу та зміцненню інвестиційної привабливості держави.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Brownlie I, *Principles of Public International Law* (6 ed. Oxford University Press 2003) 323.
2. Collier J G, *Conflict of Laws* (Cambridge University Press 2001) 191 <https://doi.org/10.1017/CBO9781139164627>.
3. McClean D, *Morris: The Conflict of Laws* (Fourth ed, Sweet&Maxwell Ltd 1993) 261.
4. North P, Fawcett J, *Cheshire and North's Private International Law* (Butterworths 1999) 8.
5. Schmitthoff M C, *Schmitthoff's Export trade: the law and practice of international trade* (9th ed., Steven 1990).
6. Dovgert A, *Mizhnarodne pryvatne pravo: zmina kontseptsii* (Alerta 2024) (in Ukrainian).

Edited books

7. Lillich R B (ed), *The Valuation of Nationalized Property in International Law* (Charlottesville 1972).
8. *Mizhnarodne publichne pravo: pidruchnyk: u 2 t. T. 1: Osnovy teorii* (V Mytskyk (red), Pravo 2019) (in Ukrainian).
9. *Problemy pravovoho rehuliuvannia komertsiiynykh vidnosyn v umovakh yikh internatsionalizatsii* (O Krupchan (red), Pidruchnyky i posibnyky 2007) (in Ukrainian).

Journal articles

10. Cordero-Moss G, 'Limits to Party Autonomy in International Commercial Arbitration' [2014] 1(1) Oslo Law Review 47–66 <https://doi.org/10.5617/oslaw979>.
11. Edwards A B, 'Statutism: the historical antecedents' [2007] 13(1) Fundamina: A Journal of Legal History 28.
12. Shapira A, 'A Transatlantic Inspiration: The "Proper Law of the Tort" Doctrine [1970] 33(1) The Modern Law Review 17–33 <https://doi.org/10.1111/j.1468-2230.1970.tb01249.x>.
13. Spiro E, 'The Proper Law of the Contract and Renvoi: Further Comments on the Amin Rasheed Shipping Case' [1984] 33(1) International and Comparative Law Quarterly 199–202 <https://doi.org/10.1093/iclqaj/33.1.199>.
14. Volken P, 'How common are the general principles of private international law? America and Europe compared' [1999] I Yearbook on Private International Law 94–97 <https://doi.org/10.1515/9783866537125.1.85>.
15. Vyhovskyi O, 'Urehuliuvannia novykh instytutiv mizhnarodnoho pryvatnoho prava v onovlenii tsyvilno-pravovii kodyfikatsii Ukrainy' [2020] 6 Pravo Ukrainy 88 <https://doi.org/10.33498/louu-2020-06-082> (in Ukrainian).

Theses

16. Dzera Yu, 'Derzhava yak uchasnyk tsyvilnykh pravovidnosyn' (dys kand yuryd nauk, 2011) (in Ukrainian).

Yevgen Popko

STATE PARTICIPATION IN PRIVATE INTERNATIONAL LAW
RELATIONSHIPS:
SPECIFICS OF CONFLICT OF LAWS REGULATION

ABSTRACT: This article provides a comprehensive theoretical and legal analysis of the peculiarities of state participation as a specific entity in private international law relations. the author examines in detail the legal content and key types of international private legal relations, focusing on the legal nature of conflicts of law that inevitably arise between participants in cross-border transactions. Particular attention is paid to the mechanism for resolving such conflicts based on modern instruments of conflict regulation that take into account the public status of the state.

The paper notes the rapid growth in the importance of the fundamental principle of autonomy of the parties' will (*lex voluntatis*). The transformation of the methodology of private international law is examined: the gradual transition from static "rigid" conflict of laws rules to dynamic "flexible" criteria, such as the principle of the closest connection (*the closest connection*). This approach allows the court to more effectively take into account the balance of interests between private investors and sovereign states.

A separate section is devoted to the analysis of the processes of global unification of substantive and conflict-of-law rules carried out within the framework of international organizations (UNCITRAL, The Hague Conference). The author argues that increasing the role of autonomous choice of law by the parties to legal relations significantly minimizes legal uncertainty. The article clearly shows the impact of these trends on the transformation of the institution of state immunity. In particular, it analyzes the transition from the absolute to the limited theory of state immunity, where the latter is considered an equal partner in commercial transactions (*acta jure gestionis*). It concludes that modern conflict of laws regulation is evolving towards the creation of a transparent and predictable environment for the protection of the subjective rights of all participants in international civil circulation.

KEYWORDS: private international law relations; state participation; conflict of laws regulation; applicable law; conflict of laws rules; conflict of laws connections.